

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 339.96

Ольга ДЕМ'ЯНЮК

Міжнародна допомога у забезпеченні фінансування сталого розвитку

Визначено сутність офіційної допомоги розвитку (ОДР) як складової загальної міжнародної допомоги та механізм її надання в контексті міжнародного сприяння сталому розвитку. Узагальнено сучасні світові тенденції надання офіційної допомоги з метою розвитку та визначено її постійно зростаючі обсяги, що підтверджує дотримання країнами-донорами своїх міжнародних зобов'язань щодо надання пільгових фінансових і технічних ресурсів для підтримки зусиль країн у сфері розвитку.

Проаналізовано динаміку обсягів офіційної допомоги розвитку, її розподіл за джерелами фінансування, регіонами, типами реципієнтів та секторами. З'ясовано, що найбільші потоки ОДР надходять до країн Африки та Азії, а найменші – до Європи та більшою мірою спрямовуються в сектор освіти і охорони здоров'я, соціальної інфраструктури та економічного розвитку.

Наголошено на відсутності в Україні як одній з найбільших країн-реципієнтів ОДР в Європі цілісного механізму аналізу отримання, розпорядження та контролю за отриманою офіційною допомогою розвитку як інструментом міжнародної допомоги.

Виокремлено основні проблеми залучення міжнародної допомоги в Україні та запропоновано заходи щодо їх вирішення. Для підвищення ефективності використання ресурсів, наданих міжнародними донорами у формі міжнародної допомоги на реалізацію програм у сфері розвитку України, доцільно розробити державну стратегію використання міжнародної допомоги та систему контролю за виконанням міжнародних проектів; виробити дієвий механізм аналізу отримання, розпорядження та контролю за отриманою міжнародною допомогою; підвищити кадровий потенціал у сфері розробки, супроводу та обслуговування міжнародних проектів відповідно до вимог донорів міжнародної допомоги; запровадити єдиний орган-координатор діяльності, пов'язаної з залученням міжнародної допомоги.

© Ольга Дем'янюк, 2018.

Зазначені заходи підвищать ефективність використання ресурсів, що надаються міжнародними донорами у формі міжнародної допомоги на реалізацію програм у сфері розвитку, та дозволять активізувати зусилля у досягненні Україною цілей сталого розвитку.

Ключові слова: офіційна допомога розвитку, країна-реципієнт, донор офіційної допомоги розвитку, чиста офіційна допомога розвитку, міжнародні фінансові ресурси.

JEL classification: F35

Постановка проблеми. На сьогодні міжнародна спільнота надає значну підтримку у проведенні соціально-економічних, політичних реформ країнам, що розвиваються. Для країн з обмеженими внутрішніми ресурсами міжнародна допомога відіграє важливу роль у забезпеченні сталого розвитку і, разом з тим, доповнює зусилля таких держав з мобілізації державних ресурсів усередині країни.

Важливим джерелом зовнішнього фінансування сталого розвитку є офіційна допомога розвитку (ОДР), до якої відносять міжнародну технічну допомогу, гуманітарну допомогу, кредити на погашення зовнішньої заборгованості на пільгових умовах тощо. ОДР є складовою загальної міжнародної допомоги державі, забезпечує фінансове та технічне співробітництво для країн, що розвиваються, та може також ефективно поєднуватися з іншими фінансовими потоками і доповнювати їх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти та практичні рекомендації щодо міжнародного сприяння сталому розвитку та надання міжнародної допомоги досліджували такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Д. Дегтерьов, Ю. Зайцев [1], Л. Капіца [2], М. Клеменс, Т. Кожухова [3], І. Мавланов та інші.

Незважаючи на наявність публікацій із питань сприяння сталому розвитку, вимагає подальшого дослідження проблема фінансового забезпечення сталого розвитку через залучення міжнародної допомоги державам з невисоким рівнем розвитку з урахуванням специфіки сучасних економічних перетворень.

Метою статті є аналіз та узагальнення тенденцій надання розвиненими країнами офіційної допомоги розвитку та визначення проблем і шляхів їх вирішення щодо залучення міжнародної допомоги в контексті фінансування сталого розвитку України.

Виклад основного матеріалу дослідження. За визначенням Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), офіційна допомога розвитку – це потоки, спрямовані до країн і територій, включених до переліку реципієнтів ОДР, та до багатосторонніх установ, які: 1) надаються офіційними установами, охоплюючи державні й місцеві органи влади, або їхні виконавчі органи; 2) кожна транзакція з яких: а) спрямована на сприяння економічному розвитку і підвищення добробуту країн, що розвиваються; б) має пільговий характер, який визначається наявністю у допомозі грант-елемента в розмірі не менше 25% (при розрахунку за фіксованою ставкою дисконтування 10%) [4].

ОДР надається у формі грантів, кредитів (позик) та інших трансфертів у грошовій або натуральній формі (товарів або послуг). Крім фінансової складової, ОДР також передбачає технічне співробітництво. При цьому гранти, кредити або позики, що виділяються на військові цілі, миротворчі операції, здійснення заходів щодо боротьби з

тероризмом, допомогу біженцям, фінансову підтримку приватних осіб (пенсії, виплати за страховими внесками тощо), до офіційної допомоги розвитку не включаються.

Список реципієнтів (одержувачів) ОДР складається з усіх країн з низьким і середнім рівнем доходу на основі валового національного доходу (ВНД) на душу населення, дані про який публікуються Світовим банком, за винятком країн-членів Великої сімки та країн-членів ЄС. Зазначимо, що ЄС як донор ОДР є самостійним суб'єктом Комітету сприяння розвитку як організація, а також 15 країн-членів ЄС представлені як окремі донори в складі комітету, які мають свої права і керуються у своїй діяльності власними ресурсами і політикою розвитку.

Комітет сприяння розвитку (КСР) ОЕСР формує список країн-реципієнтів ОДР, групуючи їх за категоріями за рівнем доходів (табл. 1).

Таблиця 1

Групи країн-реципієнтів ОДР за 2000–2016 рр. (за переліком КСР ОЕСР)

Країни	2000 р.		2009–2010 рр.		2011–2013 рр.		2014–2016 рр.	
	Кількість країн	Дохід на душу населення (дол. США)	Кількість країн	Дохід на душу населення (дол. США)	Кількість країн	Дохід на душу населення (дол. США)	Кількість країн	Дохід на душу населення (дол. США)
Найменш розвинені країни	48	X	49	X	48	X	48	X
Країни з низьким рівнем доходу	24	760	12	935	6	1005	4	1045
Країни з рівнем доходу, нижчим від середнього	47	761–3030	48	936–3705	40	1006–3975	36	1045–4125
Країни з рівнем доходу, вищим від середнього	32	3031–9360	43	3706–11455	54	3976–12275	58	4126–12745

Джерело: розроблено автором на основі [5].

Необхідно відзначити, що протягом останніх років КСР ОЕСР розпочато процес з модернізації концепції та методології для виміру ОДР, який планувалося завершити протягом 2017 р. Одним з напрямів модернізації є розподіл грант-елемента ОДР за групами країн.

Передбачається, що для найменш розвинених країн і країн з низьким рівнем доходу грант-елемент становитиме 45% (при розрахунку за ставкою дисконтування 4%), рівнем доходу, нижчим від середнього, – 15% (за ставкою дисконтування 2%), рівнем доходу, вищим від середнього, – 10% (за ставкою дисконтування 1%). Диференційований підхід до надання пільгових кредитів буде відповідати потребам та можливостям країн з різним рівнем доходів та сприятиме підвищенню ролі кредитів у мобілізації ресурсів для підтримки сталого розвитку [6].

За методологією Комітету сприяння розвитку ОЕСР, розрізняють чисту та валову офіційну допомогу розвитку. За критерієм КСР ОЕСР, валова офіційна допомога розвитку враховує суми погашення позик, що сплачуються країнами-реципієнтами протягом того самого періоду, а чиста офіційна допомога розвитку охоплює потоки за вирахуванням погашених позик. Інші офіційні потоки визначаються КСР ОЕСР як потоки, що не відповідають критеріям офіційної допомоги розвитку (гранти, надані країнам, що розвиваються, у комерційних цілях; потоки в межах офіційних двосторонніх угод, спрямованих на сприяння розвитку, але з грант-елементом менш як 25%; цінні папери, що випущені міжнародними банками розвитку, придбані урядами; субсидії (гранти) приватному сектору; кошти на підтримку приватних інвестицій)[6].

Потоки за лінією ОДР відображають здійснення розвинутими країнами своїх міжнародних зобов'язань щодо надання пільгових фінансових і технічних ресурсів для підтримки зусиль країн у сфері розвитку в контексті Цілей сталого розвитку (ЦСР), які є ключовими напрямками розвитку країн, що були ухвалені на Саміті ООН зі сталого розвитку у 2015 р.

Ще у жовтні 1970 р. Генеральною асамблеєю ООН було прийнято резолюцію, в якій погоджено, що економічно розвинені країни світу надаватимуть офіційну щорічну допомогу для розвитку країнам, які розвиваються, в розмірі 0,7% від валового національного доходу (ВНД) країни-донора [7]. Зобов'язання щодо виділення коштів за лінією ОДР та досягнення цільового показника 0,7% ВНД країнами, що розвиваються, і на рівні 0,15–0,2% – найменш розвиненими країнами підтверджено більшістю розвинених країн світу на саміті ООН зі сталого розвитку у 2015 р.

Комітет сприяння розвитку як уповноважений орган ОЕСР ООН об'єднує зусилля донорів для забезпечення сталого розвитку, скорочення бідності, підвищення рівня життя в країнах, що розвиваються, та здійснює моніторинг програм ОДР своїх членів, використовуючи кількісні показники і оцінюючи політику національних донорів.

Як видно з рис. 1, загальні чисті потоки за лінією ОДР, що виділялися країнами-членами КСР, в абсолютних показниках з 2012 р. постійно зростають (крім 2015 р.), а також стабілізувалися їх розміри щодо% від їх сумарного валового національного доходу (ВНД) в межах 0,3%, проте ця допомога була значно нижчою від встановленого ООН цільового показника в розмірі 0,7%. Серед країн-членів КСР тільки Данія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія і Швеція досягли або перевищили цей цільовий показник [8].

Аналіз даних (рис. 2) показує, що за 2015–2016 рр. у числі країн – найбільших одержувачів ОДР були країни, що розвиваються, регіонів Африки на південь від Сахари, обсяг допомоги для яких становив у середньому 25,2 млрд. дол. США, що дорівнювало 22,8% від усього обсягу ОДР. Це відповідає високій частці бідного населення в цьому регіоні. Друге місце займав регіон Південної і Центральної Азії, обсяг допомоги якому становив 13,1 млрд. дол. США, що дорівнювало 11,8% від загального обсягу ОДР. Найменшу частку як в абсолютних, так і відносних показниках, займав європейський регіон. Його частка ОДР становила 3,3% від загального обсягу ОДР.

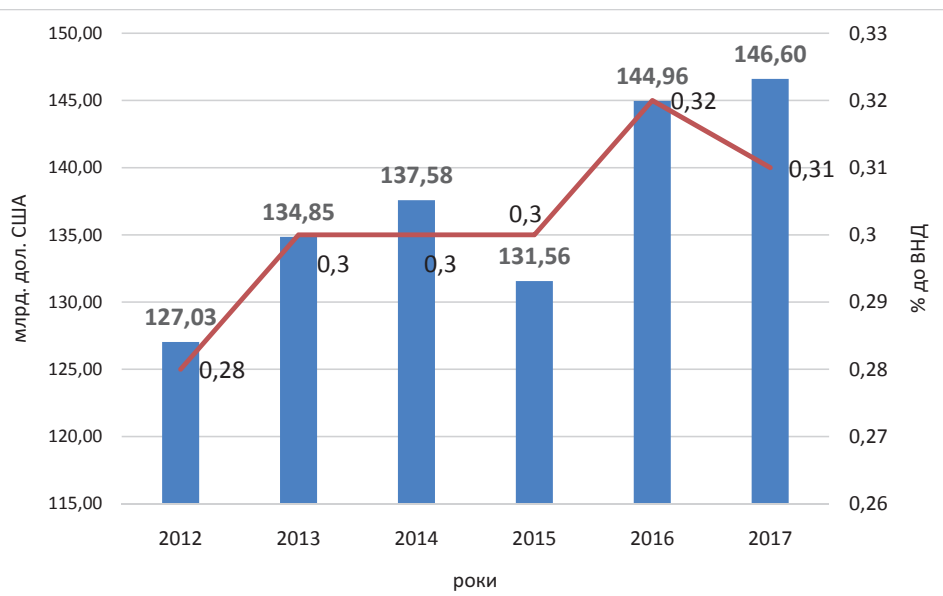

Рис. 1. Обсяги чистої ОДР за 2012–2016 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [8].

Рис. 2. Розподіл ОДР за регіонами за 2015–2016 рр. в середньому, млрд. дол. США [9]

Серед найбільших країн-реципієнтів, отримувачів ОДР, у 2015–2016 рр. був Афганістан (3,4 млрд. дол. США), Індія (3,1 млрд. дол. США) та В'єтнам (2,37 млрд. дол. США) [9].

Міжнародні фінансові ресурси у вигляді ОДР спрямовуються згідно з програмами та проектами розвитку до таких секторів країн, що розвиваються, як соціальна сфера (освіта, охорона здоров'я, водопостачання та санітарія, уряд і громадянське суспільство, урегулювання конфліктів, безпека), економічна сфера (транспорт, комунікації, енергетика, банківські та фінансові послуги, бізнес), виробнича сфера (сільське господарство, лісництво, рибальство; промисловість, гірничодобувна

промисловість, будівництво; торговельна політика; туризм), захист довкілля і раціональне використання природних ресурсів.

Найбільші частки ОДР за 2015–2016 рр. спрямувалися в сектор освіти і охорони здоров'я (18,6%), на інші соціальні програми (15,5%) та програми економічного розвитку (18,2%) [9].

Зауважимо, що Україна також країна-реципієнт офіційної допомоги розвитку і є в трійці лідерів щодо її отримання в Європейському регіоні. Основна ОДР в Європі за 2014–2016 рр. припадала на Туреччину, Україну, Косово, Сербію та Боснію і Герцеговину. В середньому за 3 роки частка ОДР для цих країн перевищила 75% від усієї ОДР, наданої Європейському регіону (табл. 2).

Таблиця 2

**Топ-10 найбільших одержувачів ОДР в Європі за 2014–2016 рр.,
млн. дол. США**

№ у рейтингу	Країни	Роки			За 3 роки в середньому	% від усіх одержувачів
		2014	2015	2016		
1.	Туреччина	3447	2145	3613	3068	39%
2.	Україна	1404	1449	1523	1459	19%
3.	Боснія і Герцеговина	630	355	445	477	6%
4.	Косово	579	438	370	462	6%
5.	Сербія	367	312	633	438	6%
6.	Молдова	518	313	328	386	5%
7.	Албанія	281	334	169	261	3%
8.	Македонія	212	214	168	198	3%
9.	Чорногорія	100	100	86	95	1%
10.	Білорусь	121	105	-22	68	1%
Інші одержувачі ОДР		882	1019	908	936	12%
Всього		8541	6784	8222	7849	100%

Джерело: наведено за [10].

За даними ОЕСР, серед топ-50 найбільших одержувачів міжнародної допомоги в світі Україна посідає 45 місце, а серед країн Європейського регіону, що розвиваються, – другу сходинку після Туреччини. [8]

Оскільки можливості ресурсної частини бюджету України обмежені та має місце спрямування видатків на вирішення нагальних потреб, що пов'язано з погіршенням стану платіжного балансу та зменшенням валютних резервів, випереджаючим зростанням споживання та зменшенням інвестиційних можливостей підприємств, несприятливою ціною кон'юнктурою на зовнішніх ринках, початком військового конфлікту на сході України, девальвацією національної грошової одиниці, анексією АР Крим і м. Севастополя, то з 2014 р. це спричинило зменшення національного державного фінансування базових секторів сталого розвитку України (в 1,1 разу) [11].

На сьогодні значна частка потреб України у фінансуванні секторів розвитку, пов'язаних із покращенням охорони здоров'я та освіти, збільшенням інвестицій на цілі сталого розвитку, таких як інфраструктура, розвиток сільських районів, адаптація до

зміни клімату, забезпечуються через механізм міжнародної допомоги від міжнародних організацій та країн-донорів, в тому числі у вигляді ОДР.

За даними ОЕСР, як видно з рис. 3, найбільшими донорами з ОДР для України були Сполучені Штати Америки та Європейський Союз. Іншими важливими донорами є Канада, Японія, Німеччина, Швеція та Швейцарія. За цей період більше 50% від наданої Україні ОДР спрямовувалося на соціальну сферу та її сервіси, 8% – на економічну інфраструктуру і 2% – на виробництво [12].

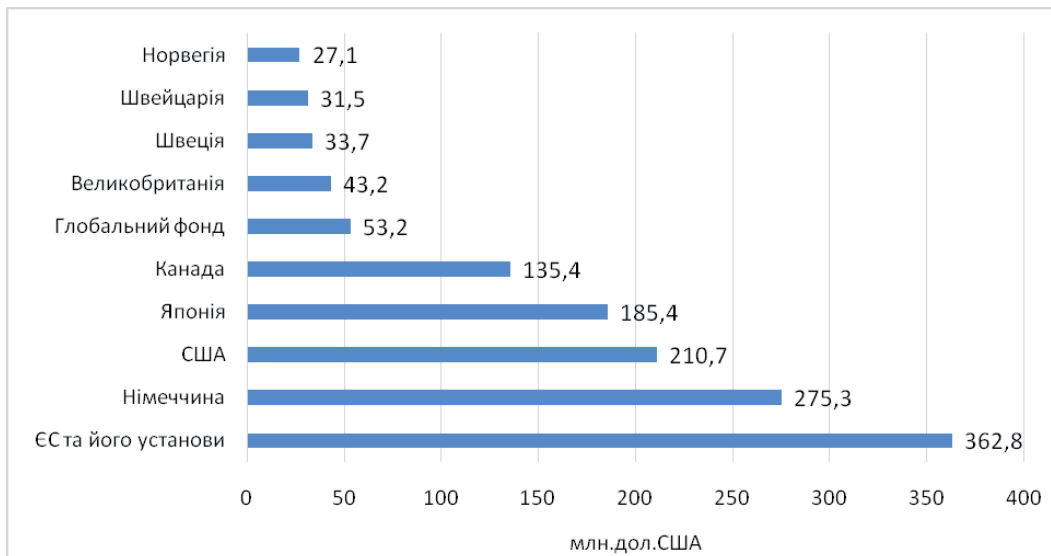

Рис. 3. Найбільші донори валової ОДР для України за 2015–2016 рр. (в середньому за 2 роки) [12]

Загалом міжнародна допомога для розвитку надається Україні країнами-донорами та міжнародними організаціями з 1992 р. практично в усіх сферах економіки та суспільного життя. Однак офіційної інформації щодо загальної суми коштів, отриманих Україною як міжнародна допомога, на сьогодні немає. Частково інформацію про обсяги конкретного виду міжнародної допомоги можна отримати з міжнародних джерел, як наприклад, про надання та залучення ОДР – зі звітів ОЕСР про ОДР, а про міжнародну технічну допомогу Україні – зі звітів Міністерства економічного розвитку та торгівлі України (МЕРТ) про аналіз стану реалізації проектів міжнародної технічної допомоги тощо.

Зазначимо, що на сьогодні в Україні відсутній цілісний механізм аналізу отримання, розпорядження та контролю за отриманою ОДР як складовою міжнародної допомоги. Загалом в Україні відсутній і єдиний координатор діяльності, пов'язаної із залученням міжнародної допомоги, а отримана міжнародна допомога залежно від призначення спрямовується до відомчих державних органів чи громадських організацій, які і розпоряджаються нею. Наприклад, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України координує діяльність, пов'язану з залученням міжнародної технічної допомоги, Міністерство фінансів України забезпечує проведення фінансових операцій, інші міністерства і відомства співпрацюють у сфері отримання міжнародної допомоги тощо.

Для усунення цього недоліку в Україні зроблено перші кроки, зокрема Департаментом координації міжнародних програм МЕРТ у 2016 р. запущено веб-портал “OpenAid” – Відкрита допомога, що є найбільшою в Україні базою даних проектів і програм міжнародної допомоги. Він також є інформаційною системою управління допомогою, що дає змогу реєструвати нові проекти на нових виконавців проектів і програм [13]. Проте інформація на цьому ресурсі може часто змінюватися, що пояснюється тим, що одні проекти в певний термін завершуються, припиняються чи анулюються, а інші є на стадії обговорення. Крім того, обсяги фінансування за проектами зазначаються на повний термін виконання проекту, що не дає можливості оцінити обсяги фінансування в реальному часі в конкретний момент.

Отже, в контексті підвищення ефективності координації міжнародної допомоги в Україні доцільно розробити державну стратегію використання міжнародної допомоги та механізм відстеження ефективності проектів, які вже реалізують. Оскільки в Україні немає загальної стратегії використання міжнародних проектів, наданих як міжнародна допомога, то їй відсутні чіткі критерії, відповідно до яких можна визначити ефективність їх запровадження.

Варто зазначити, що використання Україною фінансових ресурсів, наданих країнами-донорами ОДР, є певною мірою неефективним (через несвоєчасне використання, не в повному обсязі або невикористання взагалі), що пояснюється незабезпеченням відповідальними органами дотримання процедур з підготовки, впровадження й моніторингу програм у повних обсягах та встановлених нормативними актами термінах, недостатністю вжиття відповідних заходів з боку відповідальних міністерств (проведення систематичного моніторингу виконання програм та оцінки результатів їх впровадження, здійснення власних розрахунків (обґрунтування) обсягів програм бюджетної підтримки) тощо.

Це підтверджує неготовність органів влади брати на себе відповідальність за реалізацію проектів міжнародної допомоги значною мірою через неналежне правове регулювання та корупційну складову у цій сфері, відсутність професійних проектних менеджерів, які могли б розробляти проекти відповідно до вимог донорів міжнародної допомоги та обслуговувати їх протягом термінів дії.

Для належного використання міжнародної допомоги варто підвищувати контроль за використанням міжнародних фінансових ресурсів, наданих як міжнародна допомога розвитку України. З метою підвищення ефективності контролю за використанням коштів, виділених міжнародними донорами на реалізацію програм сталого розвитку України, необхідним є підвищення прозорості та підзвітності розпорядників фінансових ресурсів визначеному координатору міжнародної допомоги.

Висновки. Аналіз світових тенденцій сприяння розвитку країн, що розвиваються, через механізм ОДР показав, що її обсяги постійно зростають, а це означає дотримання розвинутими країнами своїх міжнародних зобов'язань щодо надання пільгових фінансових і технічних ресурсів для підтримки зусиль країн у сфері розвитку, хоча у відносних вимірах ця допомога є значно нижчою від встановленого ООН цільового показника в розмірі 0,7% від ВНД, що в останні роки в середньому коливався в межах лише 0,3% ВНД. Країни-реципієнти повинні раціонально і ефективно використовувати

надані міжнародні ресурси у вигляді міжнародної допомоги та вчасно і правильно впроваджувати фінансовані проекти, що не завжди їм вдається.

Україна є реципієнтом ОДР та повинна удосконалювати систему залучення міжнародної допомоги для розвитку через розроблення державної стратегії використання міжнародної допомоги та системи контролю за виконанням міжнародних проектів, удосконалення механізму аналізу отримання, розпорядження та контролю за отриманою міжнародною допомогою, підвищення кадрового потенціалу у цій сфері та створення незалежного органу-координатора діяльності, пов'язаної із залученням міжнародної допомоги тощо.

Здійснення таких заходів щодо підвищення ефективності використання ресурсів, наданих міжнародними донорами у формі міжнародної допомоги на реалізацію програм у сфері розвитку, підвищення контролю за їх використанням дозволить активізувати зусилля у досягненні Україною цілей сталого розвитку.

Перспективи подальших досліджень. У подальшому будуть здійснюватися дослідження щодо визначення впливу проектів міжнародної допомоги на конкретні сектори в контексті ЦСР, такі як соціальна, економічна, виробнича сфери, захист довкілля і раціональне використання природних ресурсів тощо.

Список використаних джерел

1. Зайцев Ю. К. Многосторонние механизмы управления процессами содействия международному развитию [Текст] / Ю. К. Зайцев // Вестник МГИМО Университета. – 2011. – № 5, т. 5. – С. 67–76.
2. Капица Л. М. Роль помощи международному развитию в достижении целей и задач, поставленных в Декларации тысячелетия [Текст] / Л. М. Капица // Вестник МГИМО Университета. – 2012. – № 2. – С. 39–46.
3. Кожухова Т. В. Офіційна допомога з метою розвитку: стан та тенденції [Текст] / Тетяна Валеріївна Кожухова // Економічний аналіз. – 2015. – Т. 22, № 1. – С. 19–26.
4. Official development assistance definition and coverage. URL: <http://www.oecd.org/dac/stats/officialdevelopmentassistancedefinitionandcoverage.htm>.
5. Development Co-operation Report 2001, 2012-2016. URL: <http://www.oecd-ilibrary.org/>.
6. New rules for what counts as ODA. URL: <http://www.oecd.org/dac/dacnewsfebruary2015.htm>.
7. United Nations General Assembly, Twenty-Fifth Session, Second Committee: compare documents A/C.2/L.1104 of 25 September 1970 and A/C.2/L.1104/Rev.1 of 14 October 1970.
8. Statistics on resource flows to developing countries. URL: <http://www.oecd.org/dac/stats/statisticsonresourceflowstodevelopingcountries.htm>.
9. Total DAC and DAC members for 2015–2016. URL: https://public.tableau.com/views/AidAtAGlance/DACmembers?:embed=y&:display_count=no?&:showVizHome=no#1.
10. Statistics by region. Europe. URL: <http://www.oecd.org/dac/financing-sustainable-development/development-finance-data/Europe-Development-Aid-at-a-Glance-2018.pdf>.

11. Центр соціально-економічних досліджень CASE Україна. URL: <http://cost.ua/budget/expenditure/>.
12. Interactive summary charts by aid (ODA) recipients URL: https://public.tableau.com/views/OECDACAidataglancebyrecipient_new/Recipients?:embed=y&:display_count=yes&:showTabs=y&:toolbar=no?&:showVizHome=no.
13. Офіційний портал координації міжнародної допомоги України Open Aid Ukraine. URL: <http://openaid.gov.ua/uk/pages/1>.

References

1. Zaitsev Yu. K. Mnogostoronnie mekhanizmy upravleniia protsesami sodeistviia mezhdunarodnomu razvitiu [Multilateral mechanisms for managing international development assistance]. Vestnyk MGIMO Universiteta – Bulletin of MGIMO University, 2011, No. 5, Vol. 5, p. 67-76 [in Russian].
2. Kapitsa L. M. Rol pomoshchi mezhdunarodnomu razvitiu v dostizhenii tselei i zadach, postavlennykh v Deklaratsii tysiacheletia [The role of international development assistance in achieving the goals and objectives of the Millennium Declaration]. Vestnyk MGIMO Universiteta – Bulletin of MGIMO University, 2012, No. 2, p. 39-46 [in Russian].
3. Kozhukhova T. V. Ofitsiina dopomoha z metoiu rozvytku: stan ta tendentsii [Official development assistance: the current state and trends]. Ekonomichnyi analiz – Economic Analysis, 2015, Vol. 22, No. 1, p. 19-26 [in Ukrainian].
4. Official development assistance: definition and coverage, from <http://www.oecd.org/dac/stats/officialdevelopmentassistancedefinitionandcoverage.htm> [in English].
5. Development Co-operation Report 2001, 2012-2016, from <http://www.oecd-ilibrary.org/> [in English].
6. New rules for what counts as ODA, from <http://www.oecd.org/dac/dacnewsfebruary2015.htm> [in English].
7. United Nations General Assembly, Twenty-Fifth Session, Second Committee: compare documents A/C.2/L.1104 of 25 September 1970 and A/C.2/L.1104/Rev.1 of 14 October 1970 [in English].
8. Statistics on resource flows to developing countries, from <http://www.oecd.org/dac/stats/statisticsonresourceflowstodevelopingcountries.htm> [in English].
9. Total DAC and DAC members for 2015–2016, from https://public.tableau.com/views/AidAtAGlance/DACmembers?:embed=y&:display_count=no?&:showVizHome=no#1 [in English].
10. Statistics by region. Europe, from <http://www.oecd.org/dac/financing-sustainable-development/development-finance-data/Europe-Development-Aid-at-a-Glance-2018.pdf> [in English].
11. Tsentri sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen CASE Ukraina [Centre for Social and Economic Research CASE, Ukraine], from <http://cost.ua/budget/expenditure/> [in Ukrainian].
12. Interactive summary charts by aid (ODA) recipients, from https://public.tableau.com/views/OECDACAidataglancebyrecipient_new/Recipients?:embed=y&:display_count=yes&:showTabs=y&:toolbar=no?&:showVizHome=no [in English].
13. Ofitsiynyi portal koordynatsii mizhnarodnoi dopomohy Ukrainy [Open Aid Ukraine], from <http://openaid.gov.ua/uk/pages/1> [in Ukrainian].

Редакція отримала матеріал 23 червня 2018 р.